

УДК 37.091.33:373.5**О.Л. Морін, м. Київ**

ВИЗНАЧЕННЯ І СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Статтю присвячено уточненню сутності поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. Зокрема автором запропоновано власний підхід до побудови структури поняття готовності особистості до професійного самовизначення, а також запропоновано відповідні цій структурі критерії та показники сформованості цього складного особистісного новоутворення.

Ключові слова: *учні старших класів, готовність до професійного самовизначення, профільне навчання.*

Останнім часом відбуваються зміни в галузі освіти, які вимагають укріплення і розвитку системи профільного навчання, соціалізації учнів з урахуванням реальних потреб ринку праці. Однак до цього часу не розроблено педагогічну технологію забезпечення професійного самовизначення учнів в процесі профільного навчання. Звідси виникає протиріччя між вимогами суспільства до рівня професійної підготовки фахівців і відповідно до рівня підготовки випускників середніх загальноосвітніх шкіл та не розробленістю науково-методичних засад формування професійного самовизначення особистості в умовах профільного навчання.

Актуальність проблеми обумовлена ще тим, що Україна не полишає намагань інтегруватися до Європейського союзу, де профільне навчання виступає визначальним компонентом змісту освіти. У країнах Європейського союзу, профільне навчання передбачає поглиблене професійно-орієнтоване вивчення певного циклу споріднених предметів. Наприклад, у Швеції організація навчання відбувається за різними профілями. Учні мають можливість обирати з 17-ти різних профілів. При цьому для них залишається можливість переходу з одного профілю на інший. Опанування кожним з профілів відкриває шлях до навчання у вищих навчальних закладах. В Італії в кожному з типів навчальних закладів викладаються як предмети, що

відповідають профілю закладу, так і загальноосвітні. Компонент з предметів за вибором надає учням можливість удосконалювати знання з обраної галузі шляхом вивчення поглиблених модулів з фаху або споріднених з ним. Можливим є вибір протилежних до профілю дисциплін або дисциплін загального характеру. У Великобританії практично усі предмети у старшій школі, крім релігійної освіти, є за вибором [3].

Підвалини професійного самовизначення особистості формуються ще під час шкільного навчання, на яке суспільство покладає задачу підготувати дитину до життєвого самовизначення та самореалізації, в тому числі і у професійній сфері. Саме в загальноосвітній школі молоді люди роблять перший у своєму житті вибір напряму майбутнього професійного шляху. Цей процес являє собою найважливішу складову розвитку особистості і обов'язковою умовою її подальшої професіоналізації. При цьому відбувається формування ставлення особистості до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, а результатом виступає її готовність до професійного самовизначення, тобто визначення варіантів самореалізації у певній професійній діяльності в умовах сучасного ринку праці.

Основи виховної концепції формування готовності учнів до вибору професії були закладені А. Голомштоком. Методи активізації професійного та особистого самовизначення розроблялися Н. Пряжніковим, методичні основи профорієнтації відображені в роботах А. Сазонова, В. Симоненко. Аналізу вікових особливостей психіки підліткового і юнацького віку, особливостей самовизначення на цьому етапі життєвого шляху велику увагу приділяли Л. Божович, Б. Волков, Л. Виготський, І. Кон, В. Крутецкий, Р. Немов, Л. Обухів та ін. Вивченням виникнення і розвитку ідей диференційованого і профільного навчання займалися Б. Вульфсон, П. Руднев, Н. Шахмаєв та ін., розробці цілей, завдань, підходів, методології диференційованого, в тому числі, профільного, особистісно орієнтованого навчання присвячені роботи І. Бежа, С. Броневщук, І. Волкова, Г. Глейзера, Д. Закатнова, І. Іванова, В. Орлова, І. Осмоловської, Г. Селевко, І. Унт, І. Якиманської та ін. Психолого-педагогічні основи формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення висвітлені в працях Л. Ботяковой, А. Донецького, Л. Йовайші, Є. Клімова, О. Колесникової, Д. Костянтинівського, А. Мордовської, Є. Павлютенкова, А. Федоришина, І. Чечель,

М. Чистякова, С. Чистякової, П. Шавіра і ін. Проблемам психолого-педагогічної підтримки професійного самовизначення старшокласників присвячені дослідження О. Журавльової, А. Журкіна, В. Михайленко, Г. Резапкіної, Н. Родичева, В. Сахарової, С. Фукуями та ін.

Окреслена вище проблема потребує перегляду підходів до її вирішення, відповідно до реалій сьогодення. Суттєвим чинником такого стану речей є те, що загальноприйняті форми і засоби профорієнтаційної діяльності, які до цього часу застосовувалися у педагогічній практиці, застаріли і втратили свою ефективність. Існуюча технологія професійного орієнтування учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах практично не враховує вплив і значення профільного навчання в старшій школі на процес професійного самовизначення особистості. На нашу думку, модернізацію означеної технології необхідно розпочинати з певного уточнення понятійного апарату.

Все означене вище, визначило мету запропонованої статті – уточнити визначення, сутність і структуру поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

Теоретичні підвалини проблеми формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення, в межах соціально-педагогічних та психолого-педагогічних наук, закладають наукові дослідження самої сутності поняття “готовність” та процесів її формування до певного виду діяльності.

Першооснову будь-якого поняття складає його лексичне значення, яке тлумачиться у довідниковій літературі. Сучасний словник української мови (за редакцією д-ра філол. наук, проф. В. Дубічинського), тлумачить поняття “готовність” як “бажання зробити що-небудь”, а Новий тлумачний словник української мови (укладачі В. Яременко, О. Сліпушко) зазначає “готовий, готов – тобто, по-перше, який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь; по-друге, який висловлює згоду, схильний до чого-небудь; який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь; по-четверте, який вже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності”; “готуватися – здійснювати підготовку до чого-небудь, мати намір щось робити; вивчати що-небудь, працювати над чимось із якою-небудь метою, працювати для підготовки до якоїсь діяльності”. При цьому можна

відмітити, що різні граматичні форми цього поняття позначають і процес (“готуватися”) і результат (“готовий”, “готовність”) [1].

У психолого-педагогічній літературі велику увагу приділено визначенню поняття готовності людини до виконання певної діяльності. “Готовність” трактується, по-перше, як стійка характеристика особистості, що діє постійно і включає позитивне ставлення до діяльності, в тому числі професійної риси характеру, здібності, темперамент, мотивація, знання, вміння, навички сприяють здійсненню конкретної діяльності, по-друге, як сукупність факторів, що відображають різні сторони стану людини; фізичну, нейродинамічні, психологічну. При виконанні конкретної дії ведучої може стати одна або кілька цих сторін.

Разом з тим поняття “готовність до професійного самовизначення”, можна вважати похідним від поняття “готовність до певного виду діяльності”. Так, С. Максименко визначає готовність до того чи іншого виду діяльності, як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки.

К. Платонов, В. Ширінський визначають готовність як інтегральну якість; В. Ананьев, С. Рубінштейн – як наявність комплексу здібностей; В. Крутецький, С. Дибін – як синтез певних якостей особистості; М. Дяченко, Є. Мілерян, Е. Фарапонова як стан обумовлений стійкими особливостями людини. Тобто готовність до професійного самовизначення і до успішної трудової діяльності за обраною професією названі автори розглядають як вибірккову активність, яка націлює особистість на майбутню діяльність.

У працях М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Ковальова, В. Моляко, Е. Фарапонової готовність визначається як особистісне утворення, до якого входять мотиваційні, психічні і характерологічні особливості особистості.

В залежності від особливостей теоретичних концепцій автори виділяють різні види готовності, її складові частини, розрізняють ситуативну і довгострокову готовність, функціональну і особистісну, загальну і спеціальну готовність тощо.

Окремі аспекти формування готовності молоді до свідомого вибору професії розглядаються в роботах С. Богомаза, В. Бондаря, Т. Горюнової, Л. Йовайши, Г. Костюка, В. Куценко, Г. Левченка, В. Мадзігона, Є. Павлуктенкова, Р. Пономарьової,

А. Сейтешева, О. Тополь, М. Тименка, П. Шавіра, Н. Шевченко, М. Янцура та ін.

У дослідження О. Мельника поняття готовності старшокласника до самостійного вибору майбутньої професії визначено як системне особистісне утворення, яке складається з певної кількості компонентів, які взаємодіють, розвиваються, піддаються цілеспрямованому формуванню і у своїй сукупності забезпечують самостійний вибір майбутньої професії [4].

Під готовністю старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності В. Мачуський розуміє інтегральне особистісне утворення, яке включає в себе стійке прагнення до професійної роботи у сфері розробки, виготовлення і експлуатації технічних об'єктів, наявність спеціальних знань, умінь, навичок, а також комплексу індивідуально-психологічних, психічних і характерологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність їх подальшого професійного функціонування у даній галузі [5].

Дослідник М. Левітов вказує, що будь-якій діяльності передує специфічний стан готовності, який він характеризує як здатність чи нездатність людини до виконання певної роботи. О. Асмолов, розглядаючи готовність до діяльності в контексті смислової регуляції поведінки, зауважував, що смислова установка являє собою форму вияву особистісного смислу людини у вигляді готовності до здійснення певним чином спрямованої діяльності.

Визначає "готовність" як основну фундаментальну умову успішного виконання трудової діяльності М. Дьяченко. На думку дослідника, готовність – інтегрована якість особистості, що містить в собі знання, вміння, навички, обумовлена стійкістю інтересів і схильностей, характеризується позитивним ставленням до конкретних дій [2].

Поняття "готовність до професійного самовизначення" С. Чистякова формулює як сукупність морфо-фізіологічних і психологічних особливостей дитини старшого шкільного віку, що забезпечує успішний перехід від шкільного навчання до професійного або до професійної діяльності. Готовність до професійного самовизначення, на думку дослідниці, обумовлена дозріванням організму дитини, зокрема його нервової системи,

ступенем сформованості особистості, рівнем розвитку психічних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення) тощо.

При формуванні готовності учнів старших класів до професійного самовизначення, вони виступають не об'єктом, над яким здійснюються цілеспрямовані перетворення, а активним діяльним суб'єктом даного процесу. Досягнення готовності до професійного самовизначення визначається не просто засвоєнням знань і навичок, а формуванням у школяра таких психічних властивостей, які необхідні для успішного початку професійної діяльності. Цьому сприяє використання спеціальних педагогічних засобів з формування професійного самовизначення.

Питанням реалізації цілей і завдань професійного самовизначення школярів, способам активізації їхніх пізнавальних інтересів, приділялося багато уваги у вітчизняній та зарубіжній педагогіці.

На думку Л. Виготського, Л. Божович, П. Шавіра, професійне самовизначення є основою самоствердження людини в суспільстві. Таким чином, професійне самовизначення особистості, є результатом складних психічних процесів: пошуку і сприйняття інформації, роздумів, переживань тощо. Можна виділити такі обставини, що впливають на професійний вибір старшокласників: особисті професійні плани учня (або їх відсутність), здібності, вміння, досягнутий рівень розвитку старшокласника як суб'єкта діяльності, схильність до тих чи інших видів діяльності, адекватність самооцінки і як наслідок, рівень його життєвих домагань, здатність до прояву вольових зусиль у досягненні професійно орієнтованих цілей, інформованість про світ праці та професій, судження рідних, сім'ї або осіб, які їх замінюють, думка педагогів.

Готовність до професійного самовизначення, на думку В. Михайленко, визначається наявністю трьох критеріїв: мотиваційно-ціннісного, когнітивного та практичного. Показниками першого критерію є переконаність школярів у соціальній значущості обирається професійної діяльності, потреба у розвитку професійно важливих якостей і їх адекватної самооцінки, оціночні судження своїх дій, знаходження і оцінка оригінальних варіантів реалізації професійного плану. Показниками когнітивного критерію є знання про сферу

обирається професійної діяльності, трудових процесах, особливостях конкретної професії, знання способів проектування і реалізації життєвих і професійних цілей. Практичний критерій оцінюється з придбання практичного досвіду. наявності професійно важливих умінь.

Як вважає О. Лівітін, готовність до професійного самовизначення являє собою єдність практичного, морального і психофізіологічного компонентів, рівень сформованості яких визначається наступними критеріями: озброєність необхідними знаннями про світ праці, про професії, про себе, загальними та спеціальними вміннями і навичками; емоційно-оцінне ставлення до придбаних знань, умінь і навичок, усвідомленість вибору професії.

Таким чином, аналіз накопиченого науково-теоретичного досвіду розв'язання проблеми, дозволив нам уточнити формулювання поняття готовність учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання і визначити його як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення, що формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру професій, їх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами, а результатом постає вибір напряму майбутнього професійного шляху. На нашу думку, це поняття можна визначати як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення тому, що воно об'єднує численні властивості об'єкта в їхньому взаємозв'язку одним з одним, що виникає на конкретному етапі розвитку особистості, визначаючи його свідомість, ставлення до себе і до оточуючого світу.

Процес професійного самовизначення особистості є динамічним і усвідомленим. У ньому всі компоненти взаємопов'язані і взаємозалежні. На нашу думку, структуру означеного новоутворення особистості складають пізнавально-рефлексивний, мотиваційний і процесуально-результативний компоненти.

Пізнавально-рефлексивний являє собою провідний чинник у створенні підґрунтя для формування адекватного ставлення учня до себе як до суб'єкта професійного самовизначення. Критеріями цього компоненту є глибина і міцність знань учня про себе, світ праці та майбутню професію.

Показники сформованості пізнавально-рефлексивного компоненту наступні: 1) рівень знань учня про світ праці, про майбутню професію (зміст діяльності, вимоги до людини, професійно-важливі якості, потреба в ній на ринку праці); 2) рівень знань власних фізіологічних, функціональних і психологічних особливостей, їх адекватна самооцінка; 3) розуміння мети, специфіки профільного навчання і його зв'язок з майбутньою сферою професійної діяльності, знання про перебіг процесу професійного самовизначення (наявність резервного і основного професійних планів, володіння алгоритмом їх самостійного моніторингу та корекції).

Мотиваційний компонент визначається необхідністю і потребою учня у прийнятті рішення щодо вибору майбутнього професійного шляху. Критеріями цього компоненту є дієвість інтересів, сформованість мотивів і змістовність його ціннісних орієнтацій.

Мотиваційний компонент визначають наступні показники: 1) рівень розвитку навчальних (профільних), пізнавальних і професійних інтересів учня; 2) наявність мотивації на профільне навчання як передумову майбутнього професійного успіху; 3) ставлення учня до побудови професійної кар'єри (соціальна значимість, престижність й матеріальна забезпеченість), а також ставлення до навчання і праці загалом.

Процесуально-результативний визначається перетворювальною діяльністю учня, проектною діяльністю, характеризується набуттям ним практичного досвіду. Критеріями цього компоненту є точність умінь і навичок, сформованість професійно важливих якостей, необхідних для обраної професії.

Показниками сформованості процесуально-результативного компоненту: 1) навички визначення учнем відповідності професійних вимог обраної професії власним особливостями особистості; 2) прагнення учня до самовдосконалення, самореалізації, саморозвитку у себе професійно-важливих якостей відповідно до характеру майбутньої професії, прагнення до проби сил в процесі проектною діяльності і професійних проб; 3) рівень навчальних досягнень, який характеризує ступінь прояву творчого потенціалу, активності і наполегливості під час досягнення найкращого результату в процесі опанування профільючими предметами.

Все означене вище, дає змогу лише окреслити і уточнити поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання, запропонувати власний підхід до побудови його структури, а також провести добір і обґрунтування критеріїв та показників сформованості цього складного новоутворення особистості.

В той же час, проведений в процесі уточнення поняття “аналіз психолого-педагогічної літератури”, дає підстави стверджувати, що процес формування такої готовності має сприяти забезпеченню узгодження особистістю знань про структуру, зміст і вимоги професій до людини зі сформованими особистими потребами і можливостями. Таким чином, сутність змісту процесу формування такої готовності особистості полягає у забезпеченні відношення дій до мотивів, де відповідні дії складають спроби учня до професійної самореалізації та активне сприйняття ним об’єктів, пов’язаних з визначеною сферою професійної діяльності, а мотивами виступає реакція на невідвратною необхідність вибору напряму освітньої і майбутньої професійної траєкторії, яка обумовлена ситуацією закінчення навчального закладу та емоційними переживаннями привабливості та значущості визначеної сфери професійної діяльності людини.

Зазначені вище теоретичні положення виступатимуть основою під час проведення лабораторією трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України науково-дослідної роботи з метою визначення теоретико-методичних засад професійного самовизначення учнів старших класів в процесі профільного навчання та їх буде враховано під час обґрунтування змісту і педагогічних засобів здійснення цього процесу.

Передбачається, що у результаті діяльності лабораторії буде розроблено методику формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах сучасного профільного загальноосвітнього навчального закладу, що у перспективі дозволить науково обґрунтувати і методично забезпечити формування в учнів ціннісного ставлення до праці і їхнє орієнтування на вибір професії передусім у інженерно-технічних і робітничих сферах.

Література:

1. Бабко Т.М. Критерії, показники та рівні готовності учнів основної школи до вибору гуманітарного профілю навчання / Тетяна Миколаївна Бабко // Імідж сучасного педагога. – 2009. – № 8-9 (97-98). – С. 46-50.
2. Гапоненко А.В. Педагогические условия профессионального самоопределения старшеклассников в профильном обучении : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Альбина Вячеславовна Гапоненко. – М., 2003. – 203 с.
3. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / Олена Ігорівна Локшина. – К. : Богданова А.М., 2009. – 404 с.
4. Мельник О.В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук. : спец. 13.00.07. / Олександр Васильович Мельник. – К., 2003. – 220 с.
5. Мачуський В.В. Структурні компоненти та критерії оцінки готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності / Валерій Віталійович Мачуський // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. № 3. – 2001. – С. 10–14.

В статье проводится уточнение определения и сути понятия готовности учащихся старших классов к профессиональному самоопределению в условиях профильного обучения. Автором предложен собственный подход к построению структуры понятия готовности личности к профессиональному самоопределению и обоснованы критерии и показатели уровня формирования этого сложного новообразования личности.

Ключевые слова: *учащихся старших классов, готовность к профессиональному самоопределению, профильное обучение.*

The article presents a refinement of the definition and essence of the concept of readiness of high school students to professional self-determination in Special Education. The author has proposed its own approach to the construction of the structure of the concept of personal preparedness for professional self-determination and the criteria and indicators of the formation of this complex neoplasm of the individual.

Key words: *high school students, a willingness to professional self-determination, specialized education.*